

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ
ОСВІТИ**

**Удосконалення культури мовлення здобувачів початкової освіти у
мовно-літературній освітній галузі.
Кваліфікаційна робота (проєкт) на здобуття
ступеня вищої освіти «магістр»**

**Виконав: здобувачка 2 курсу 261 М групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної (наукової) програми Початкова освіта
Фірченко Сніжана Богданівна
Керівник доцентка Чабан О.В.
Рецензент Назаренко С.Г.,
вчитель вищої кваліфікаційної категорії,
вчитель-методист
Херсонського загальноосвітнього навчально-виховного
комплексу №11 Херсонської**

Івано Франківськ - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ
МОВЛЕННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ 8

1.1. Мовлення як процес реалізації мовної діяльності особистості:
лінгвістичні основи формування культури мовлення 8

1.2. Психолого-педагогічні аспекти сутності поняття «культура мовлення»
_____ 12

1.3. Особливості формування культури мовлення у молодших школярів 17

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА УДОСКОНАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ
ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ
ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ 21

2.1. Зміст і структура навчальних програм та підручників із літературного
читання у практиці початкової школи 21

2.2. Дидактично-методичні умови формування культури мовлення на основі
дидактичних ігор на уроках літературного читання 27

2.3. Аналіз результатів експериментально-дослідної методики удосконалення
культури мовлення молодших школярів засобами сюжетно-рольових ігор
_____ 44

ВИСНОВКИ 45

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ: 48

ДОДАТКИ 52

ВСТУП

Важливими аспектами культури, які відображають накопичені знання та досвід людства здавна вважаються мовлення та мова. Значущим фактором у визначенні соціально-культурного рівня народу і кожного громадянина є рівень мовної здатності. У нових умовах розвитку держави теоретичні і практичні засади формування соціально-активної, культурно багатой та духовно розвинутої особистості стрімко зростають, а набуття умінь і навичок володіння рідною мовою є однією з основних умов цього процесу. Проблема культури спілкування здобувачів початкової освіти не може бути вирішена без урахування норм літературної мови та мовленнєвого етикету. Заклади початкової освіти мають навчати учнів спілкуватись, дотримуючись етикетних норм, що формувалися протягом попередніх поколінь. Рівень виховання і культури учня виявляється в манері говорити, умінні висловлювати думку, уважно слухати співрозмовника, володіти силою голосу та інтонацією, а також у багатстві мовленнєвого етикету.

Актуальність дослідження особливостей мовної культури молодших школярів обумовлена тим, що основним завданням сучасної школи є виховання культурної людини, а саме «...людини що думає і відчуває, яка має знання, й уміє використовувати ці знання в житті, яка вміє спілкуватися та володіє внутрішньою культурою».

Саме початкова школа є тим періодом навчання, протягом якого учні намагаються опанувати норми усної та письмової літературної мови і повинні навчитися використовувати мовні засоби відповідно до цілей і завдань мови, використовуючи їх у різних умовах спілкування. У цьому провідна роль відводиться педагогу. Вчитель допомагає дітям засвоїти вимоги до мовної діяльності, правильно будувати фрази, у процесі

формулювання думок контролює їх правильність, а також точність, різноманітність та виразність мовлення.

Опанування мовною культурою є одним із найнеобхідніших умов формування соціально активної особистості. Завдання навчання у школі різноманітні. До першорядних, можна віднести вміння чітко та ясно викладати свої думки у вільній усній та письмовій формі, правильно говорити, мати добре поставлений голос, вміти висловлювати свої емоції за допомогою відповідної інтонації, дотримуватися мовної культури та розвивати вміння спілкуватися. Відповідно, однією з основних завдань на етапі навчання учнів ми вважаємо розвиток мовної культури.

З огляду на все вище вказане, **метою** нашої кваліфікаційної роботи виступає теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності підвищення рівня культури мовлення учнів початкової школи у мовно-літературній освітній галузі.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- вивчити стан розробки даної проблеми у психолого-педагогічній, лінгвістичній та навчально-методичній літературі та шкільній практиці;
- висвітлити сутність поняття «культура мовлення», уточнити психологічну, психолінгвістичну та лінгвістичну базову основу формування культури мовлення;
- визначити психолого-педагогічні передумови ефективності мовленнєвої культури учнів у мовно-літературній освітній галузі;
- визначити провідні принципи добору літературного матеріалу, згідно з якими розробити методику підвищення культури учнів;
- розробити та експериментально перевірити методику підвищення культури мовлення учнів.

Об'єкт дослідження – процес підвищення культури мовлення здобувачів початкової освіти у мовно-літературній освітній галузі.

Предмет дослідження – форми, методи і прийоми підвищення культури мовлення здобувачів початкової освіти у мовно-літературній освітній галузі.

Для вирішення поставлених завдань використані такі **методи дослідження**:

а) теоретичні – вивчення психолого-педагогічної, психолінгвістичної та методичної літератури дотичної до проблеми дослідження, моделювання освітньої діяльності; синтез зібраного практичного матеріалу;

б) емпіричні – педагогічне спостереження та аналіз уроків української мови; вивчення продуктів мовленнєвої діяльності учнів; анкетування; узагальнення фахового педагогічного досвіду; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний); методи математичної обробки експериментальних даних.

Використані методи дозволили забезпечити комплексне вивчення предмета, уможливили кількісну та якісну обробку експериментальних даних.

Теоретична основа кваліфікаційної роботи базується на наукових розвідках авторів: О.В. Буряк [5], М.С. Вашуленко [8], О.В. Грушко [16], С.Єрмоленко [17], Л.М. Паламар [28] та інших.

Наукова новизна даного дослідження полягає в розробці експериментально-дослідної методики підвищення рівня культури усного і писемного мовлення учнів початкової школи на основі дидактичних ігор, яка дозволяє застосовувати сюжетно-рольові гри в якості засобу техніки підвищення рівня культури мовлення молодших школярів. Автором описана й на практиці успішно реалізована методика формування й підвищення

мовленнєвої культури учнів початкової школи у мовно-літературній освітній галузі, а також встановлені педагогічні умови організації культури мовлення учнів молодшої школи.

Отримані успішні результати даного експериментального дослідження мають **практичне значення**, оскільки можуть збагатити сучасні педагогічні знання щодо розвитку мовленнєвої культури учнів початкової школи. Вправи, розроблені автором позитивно впливатимуть на засвоєння основних комунікативних аспектів культури мовлення, таких як виразність, правильність, точність, логічність, чистота та багатство мовлення. Розроблені вправи також сприятимуть створенню сприятливих умов для розвитку мовлення, вихованню пізнавального інтересу до вивчення української мови як державної та національної мови України та її народу. Педагоги галузі початкової освіти можуть використовувати дослідницькі матеріали даної роботи з метою їх практичного застосування на уроках літературного читання для учнів III-IV класів, а також при створенні логопедичних і розвиваючих курсів.

Апробація результатів дослідження відбулась під час участі у Міжнародній конференції «Innovative development of science, technology and education. Proceeding of the 1st International scientific and practical conference» (Канада, 2023 р.) та під час друку публікації у тематичному збірнику.

Структура роботи: робота містить в своєму складі вступ, два розділи, основну частину, висновки, список використаної літератури та додатки. Складається з 60 сторінок друкованого комп'ютерного тексту, містить 4 таблиці, 3 рисунки, 2 додатки та налічує 40 джерел використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

1.1. Мовлення як процес реалізації мовної діяльності особистості: лінгвістичні основи формування культури мовлення

З культурою мовлення насамперед пов'язують вміння людини грамотно висловлювати свою думку в усній та письмовій формі, добирати мовно-виражальні засоби, враховуючи мету і обставини спілкування. Проектуючись на певну систему, культура мови утверджує порядок норми або правил: лексичні включають розрізнення значень і навіть семантичних відтінків слів, граматичні передбачають добір правильної форми слова, стилістичні зосереджуються на ефективному використанні мовно-виражальних засобів у конкретній ситуації спілкування, орфоепічні тощо. А перш ніж перейти до детального розгляду поняття «культура мовлення», варто розглянути лінгвістичні основи формування самого поняття «мовлення».

Як відомо, свідомість людини формується під час її різнопланової діяльності, що включає і спілкування людей між собою. Свідома й духовна взаємодія суб'єктів під час одночасної спільної практичної діяльності здійснюється за допомогою мовлення.

Мовлення тісно взаємодіє зі свідомістю. Суттєвою мірою враховуючи мовлення індивідуальна свідомість конкретної людини не обмежується лише власним досвідом, особистими спостереженнями, а через мову поповнюється і збагачується результатами суспільного досвіду. Особистий досвід і знання всіх людей можуть стати завдяки мовленню надбанням кожного.

Основна функція свідомості полягає у відображенні буденного буття й його усвідомлення. Цю функцію мова та мовлення виконують досить особливим чином, оскільки вони відбивають буття, позначаючи його. Проте поняття «мова» та «мовлення» дуже схожі, але мають істотні відмінності. Вони відображають дві різних сторони єдиного цілого.

Мовлення – це конкретний процес говоріння, що протікає у часі й втілюється в усній або письмовій формі і закріплюється за допомогою звуків або букв. Під мовленням психолінгвісти розуміють не лише процес говоріння (безпосередню мовленнєву діяльність), але і його результат (мовленнєві здобутки й звороти, що фіксуються в пам'яті або письмово).

Мовлення, як правило, можна описати через його протиставлення мові, яка визначається як система об'єктивно існуючих, соціально закріплених знаків. У своїй сукупності мовлення і мова утворюють спільний феномен людської мови і кожної окремо взятої мови. Мовлення водночас являє і втілення, реалізацію мови, яка проявляється в мовленні і тільки через мовлення виконує свої комунікативні функції. Якщо мову розглядати як знаряддя спілкування, тоді мовлення доцільно трактувати як вид спілкування, що може виробляти це знаряддя. Мовлення саме собою конкретне та специфічне на відміну від абстрактності та повторюваності мови. «Мовлення актуальне, мова – потенціальна. Мовлення розгортається у часі й реалізується у просторі; воно безкінечне, матеріальне й складається з артикульованих знаків, що сприймаються за допомогою відчуттів (слуху, зору, нюху). На відміну від мови, яка є надбанням суспільства, мовлення суб'єктивне і є видом вільної творчої діяльності індивіда» [30, с. 15].

Зміст поняття мовлення однозначно визначити дуже важко. Він охоплює багатоманітні аспекти мови такі як усна промова вголос, говоріння без сприйнятої на слух артикуляції (внутрішнє мовлення), письмова фіксація

думок у процесі їх формування, а крім того тексти як письмове відтворення чи усні повторення процесів висловлення, а також як їх результати.

Мовлення сприймається в психолінгвістиці як загальний процес суспільної мовної діяльності, що складається з особистих актів мовлення кожного мовця того чи іншого колективу. Оскільки індивідуальні акти мовлення передбачають передачу конкретної інформації, що розрахована на усвідомлене сприйняття її іншими членами мовного колективу. Сутність поняття «мовлення» включає крім того і конкретну семантику кожного усного чи писемного висловлення.

У сучасному мовознавстві тлумачення поняття мовлення відбувається спираючись на розвідки Ф. де Соссюра, який розглядає в протиставленні поняттю мови, що включає мовну систему як «упорядковану сукупність структурних одиниць мови – фонем, слів, граматичних форм, синтаксичних схем, словосполучень і речень. Серед відмінностей цих двох протиставлюваних аспектів мови звичайно підкреслюється активність, динамічність, суб'єктивність, індивідуалізованість, довільність, цілеспрямованість, ситуативна зумовленість мовлення і пасивність, статичність, об'єктивність, суспільна закріпленість, обов'язковість, незалежність від ситуації, нецілеспрямованість системи мови. При такому протиставленні мовна система (мова) здебільшого ставиться на єдиний онтологічний рівень з мовленням як один з двох однаковою мірою автономних мовних проявів. Мовлення ж нерідко розглядається як реалізація мовної системи» [24, с. 129]. В такому випадку не враховується, що мовна система являє собою лише внутрішню властивість мови, наявної лише у формі мовлення. Об'єктивно дослідники виділяють повторювані в різних висловленнях, роз'єднані в просторовому і часовому моментах варіанти

структурних одиниць мови, системний характер яких можемо прослідкувати в спільностях і відмінностях окремих висловлень при їх порівнянні.

Як дійсний конкретний вияв мови в цілому мовлення являє собою явище набагато складніше і підлягає дослідженню значно складніше, ніж будь-яка абстрактна мовна система. Враховуючи всю своєрідність, на відміну від парадигматичного характеру мовної системи, в якій усі структурні елементи мови лише виокремлюються, протиставляються один одному, узагальнюються та об'єднуються відповідно до своїх специфічних рис в групи відносно однотипних інваріантних одиниць. Але мовлення має синтагматичний характер лінійно сформованих структурних утворень, у межах яких синтезуються та взаємодіють різнотипні складові мови, що зазнають у істотних варіацій. «Найбільш поширеним є варіювання в галузі семантики лексичних одиниць. Велику кількість варіантів допускає звукова сфера мовлення – фонема, просодичні характеристики слів, інтонаційне оформлення речень. Варіювання в галузі лексики набуває характеру паралельного функціонування синонімів як повнозначних, так і службових слів. Трапляються варіанти і в формах словотвору та словозміни. Варіювання мовних одиниць у процесах мовлення залежить від трьох основних факторів екстралінгвістичного і внутрішньомовного характеру: ситуації і сфери функціонування мовлення, індивідуальних особливостей мовця (вік, освіта, фах, стать), фонетичного, лексичного і синтаксичного контексту» [36, с. 52].

Мовлення є основним об'єктом мовознавчих розвідок. При цьому досліджуються як самі процеси мовлення, так і, власне, тексти. Абстрактна мовна система з її складовими елементами стають об'єктами лінгвістичного аналізу лише на вищих етапах абстрагування й узагальнення. Найбільше лінгвістика мовлення вивчається в рамках філософії теорії мовних актів, що подає специфіку формування в різних мовленнєвих ситуаціях окремих типів

висловлень, що підпорядковані конкретним комунікативним задачам, і в лінгвістиці тексту також як одному зі сторін багатопрофільної філології теорії тексту. Лінгвістика мовлення вивчає також і основну проблематику стилістики, мови художньої літератури, мови окремого письменника, риторики, відповідні аспекти синтаксису.

Внутрішнє мовлення зосереджене на застосуванні в процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків, а саме: слів і речень, без промовляння їх вголос і без писемної фіксації. Внутрішнє мовлення супроводжується прихованою артикуляцією мовних звуків. Мовлення внутрішнє «як думання з опорою на образи мовних знаків відмежовують від пригадування повної форми якогось суцільного усного чи писемного тексту і від цілеспрямованого формування у думці нового тексту» [33, с. 43]. Внутрішнє мовлення у процесі думання відрізняється від зовнішнього суттєво. І стислістю, уривчастістю, відмінним смисловим навантаженням цілих словосполучень і слів, широким потенціалом взаємозаміни конкретних образів певних слів і словосполучень розрізненими схематичними уявленнями про них чи або окремі їхні функції у структурі думки. Вивчення внутрішнього мовлення забезпечує безпосереднє розкриття конкретних характеру взаємозв'язку мови і мислення.

Таким чином, можемо зробити висновок, що процес мовлення являє собою мову дії, характеризуючись цілим рядом специфічних рис серед яких динамічність, певний темп, тривалість, особливості тембру, міра гучності, чіткість артикуляції, акцент і т. ін. Мовлення можна описати враховуючи психологічний стан мовця, його комунікативне завдання, ставлення до співрозмовника, щирість, наполегливість і навіть швидкість мовлення.

Індивідуальний характер - це найважливіша ознака мовлення, в якій виявляється його суб'єктивність, оскільки мовлення належить мовцю, автору,

який транслює через нього свої думки та почуття, для прояву яких він добирає слова та інші синтаксичні конструкції. Процес мовлення тісно пов'язаний з мисленням, адже людина не може мислити без мовлення, тобто мислить мовленнєвими категоріями. Мовлення як один з видів соціальної активності людини тлумачимо як явище багатofункціональне. Підхід до мовлення як до однієї з основних форм діяльності властивий для соціологічних та психолінгвістичних розвідок, що вивчають багатоманітність процесів та механізмів мовотворення, культури мовлення, а також виникнення мовленнєвих помилок та порушень мовлення.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти сутності поняття «культура мовлення»

У всі часи високо оцінювалися висококультурні люди, які мають свою точку зору і здатні відстояти її, говорити доступно, логічно, лаконічно, але й впевнено водночас. У сучасному світі вміння вести діалог, дискусію, продемонструвати презентацію, викликати різні емоції, бажання виговоритися цінується високо і виступає важливою необхідною якістю культурної особистості інформаційного суспільства. На превеликий жаль, сьогодні маємо можливість часто спостерігати мовну безграмотність: фонетичні та орфографічні помилки, невміння вибрати правильну граматичну форму, правильне закінчення, розрізнити значення слів та ін. І поки кожен не усвідомить для себе всю глибинну сутність знання рідної мови як першого покажчика та носія здобутків культури рідного народу, доки не усвідомить себе складовою цього народу – через мову, – до того часу ставлення до мови в суспільстві нашому буде досить різним, строкатим і неоднозначним [34, с. 44].

У нових реаліях розвитку державності зростає значення і вимоги до формування високорозвинутої, культурної та духовно збагаченої особистості. Однією із головних передумов умов цього процесу є набуття здобувачами освіти умінь і навичок вільно і грамотно володіти рідною мовою. За умови недосконалого володіння багатством рідної мови, особистість буде не спроможна розвинути власну думку, оформити офіційний документ, грамотно і переконливо презентувати суспільні та виробничі інтереси, а від цього будуть нівелюватись функції, покладені на нього суспільством. Саме тому одним із основних завдань сучасного закладу освіти, і педагогів зокрема, є навчити учнів змістовно, граматично і стилістично правильно оформлювати свої думки.

Ці положення закріплені у Державна національна програма «Освіта» і визначаються як одним із пріоритетних напрямків перебудови сучасної школи. Працівник освіти, щоденно спілкуючись з дітьми істотно впливає на формування їхньої мовної культури та здійснює виховання. Тому разом з освоєнням культури мови зростає і загальна культура.

Можна навчитися говорити без помилок, але за умови низького інтелекту, буде бідний словник, нерозвинені усі психічні процеси, зокрема уява і мислення. «Така людина для висловлення думки витрачає набагато більше слів, ніж потрібно. Тобто, чим менший запас слів, тим більша кількість їх піде для найпростішого висловлення. Щоб небагатослівно висловлювати думки, треба мати достатній запас слів, чітке мислення» [14, с. 15].

«Культура мови – це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення тощо» [30, с. 28]. З рівнем культури мовлення тісно пов'язаний рівень культури спілкування, яка включає вміння налагоджувати контакт з іншою людиною,

співпереживати її думкам, проблемам та почуттям. Рівень внутрішньої культури людини проявляється у зовнішніх ознаках: у дотриманні правил спілкування з іншими, естетичних смаках, як-от: одяг, інтер'єр. З культурою поведінки пов'язане і поняття етикет, що включає вироблені в суспільстві форми поведінки. Мовний етикет є візитною карткою особистості і відповідає ще й національно-культурним традиціям суспільства і його недотримання сприймається в суспільстві як недотримання й порушення норм.

На сьогодні існує велика кількість дефініцій терміну «культура мовлення». Сучасні науковці, по-різному визначають це поняття.

Відомий український лінгвіст, Н. Бабич наголошує, що термін «культура мовлення має теоретичний і практичний аспект, який не може бути вичерпаний ніколи, бо виявляє себе щоразу для кожного мовця неповторно, не може передбачити всі можливості ситуації функціонування індивідуального мовлення» [4, с. 182].

Отже, культура мовлення – «це нормативність і доцільність викладу інформації, тобто філологічне і психолого-педагогічне обґрунтування використання граматичних структур відповідно до умов і вимог конкретної ситуації» [2, с. 21].

Таким чином культура мовлення являє собою систему вимог та рекомендацій щодо вживання мови в різних формах мовленнєвої діяльності.

Дослідники характеризують мовлення за такими ознаками:

- «виразність – змістова, інтонаційна (й експресивна), візуальна;
- правильність – орфоепічна, граматична, орфографічна, пунктуаційна;
- чистота – що не допускає штучності, фальшивого професіоналізму;

– лаконізм – при збереженні змістової вичерпності, різноманітності засобів для висвітлення теми» [14, с. 44].

Суспільне значення культури мовлення полягає в тому, що використання сформованої мовної системи на певному етапі розвитку є обов'язковим для кожного члена суспільства. Фактичне і рівноцінне функціонування мови в усіх сферах діяльності людини особливо важливим є для суспільства з багатомовним оточенням. Суспільні функції мови реалізуються у мовленні. Розуміння тісного зв'язку мови й мовлення в українській лінгвістиці дає змогу паралельно вживати два термінологічних словосполучення – «культура мови» і «культура мовлення». Л. Калмикова вважає, що таке протиставлення «не завжди є принципово необхідним для досліджень у галузі мови (мовлення)» [22, с. 20].

Культура мовлення має велике національне і соціальне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективно здійснення всіх функцій мови, ошляхетнює стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства в цілому. Через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення.

Належна культура мовлення школяра є свідченням розвинутого інтелекту і високої загальної його культури. Однією із задач підвищення рівня культури мовлення виступає подолання мовних стереотипів.

Сьогодні прийнято розглядати культуру мовлення крізь призму таких основних аспектів: нормативність, естетичність, поліфункціональність мовлення [19, с. 32].

Нормативність передбачає це дотримання правил усіх форм мовлення усного і писемного, правильне наголошування, розстановка інтонації, будова різних синтаксичних конструкцій, речень, діалогу, тексту тощо.

Естетичність мовлення включає реалізацію естетичних пріоритетів мовця за допомогою використання естетичних можливостей мови. Ефективно дібраний темп і гучність мовлення, уникнення накопичення приголосних, багатоманітність синтаксичних конструкцій, доцільність застосування у мовленнєвій ситуації різних зворотів цитати чи фразеологізму, прислів'я чи приказки – усі ці та інші складники мови роблять мовлення естетично привабливим. Саме тому в усі часи культура мовлення суспільства вважалась чи не найяскравішим показником стану його моральності, духовності, культури взагалі, це не інтелігентська забаганка, а життєва необхідність для народу [22, с. 42].

Поліфункціональність мовлення являє собою забезпечення використання мови в різноманітних аспектах, у різних сферах спілкування. За умови якщо людина поставлена в умови необхідності вживання слів іншої мови, то є підстави вести мову і про культуру суржику. А саме в такій ситуації опиняються часто опиняються мовці різних сферах [1, с. 39].

Учитель, формуючи культуру мовлення учнів, звертає їхню увагу, перш за все, на виразність, чіткість, правильність, логічність мовлення, вміння користуватися різноманітними мовностилістичними засобами, бачити красу народного слова та водночас уникати помилок, пов'язаних з негативним впливом просторічної, діалектної лексики, жаргонізмів, суржику тощо. Учитель насамперед повинен дбати про чистоту мовлення. На думку Б. Головіна, «забруднюють мовлення саме територіальні та соціальні діалектизми, варваризми, вульгаризми, слова-паразити, а також канцеляризми (при вживанні у нетипових для них стилях мови)» [10].

Тут варто зазначити, що чистота мовлення виявляється у трьох аспектах

1. «В орфоєпії – правильна літературно-нормативна вимова, відсутність інтерферентних явищ, так званого акценту.

2. У слововживанні – відсутність позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів, плеоназмів, макаронізмів, штампів, слів-паразитів.

3. В інтонаційному аспекті – відповідність інтонації змістові та експресії висловлення, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток» [20, с. 9].

Шляхи підвищення особистої культури мовлення різноманітні, а плекання культури мовлення – обов'язок кожного. Якби дитина, навчаючись говорити змалку, розвиваючи своє мовлення в дитячому садку, оволодіваючи мовою в школі, постійно чула правильну, літературно-нормативну вимову, просто відпала б проблема неграмотності. Тому саме на вчителя покладено вимогу показати взірець змістовного, точного, виразного та емоційного, бездоганно грамотного мовлення. Слід наголосити на тому, що рівень мовленнєвої культури можна набагато підвищити за умови безперервного навчання. Потрібно постійно збагачувати й оновлювати власні знання, вдосконалювати мовлення, підвищувати його культуру.

1.3. Особливості формування культури мовлення у молодших школярів

Вже з раннього дитинства у дитини виникають потреби у спілкуванні, які задовольняються за допомогою найпростіших засобів мовлення: гуляння, белькотіння, а у віці близько року малюк вже говорить перші слова.

Спочатку мова виникає як засіб спілкування, тобто як соціальне явище, а потім стає засобом пізнання навколишнього світу, планування своїх дій,

розвитку мислення загалом. Далі, в процесі становлення мови, дитина починає використовувати більш складні мовні одиниці, при цьому у неї збагачується словник, вона знайомиться з фразеологією, закономірностями словотвору, словозміни, словосполучення, а також різноманітними синтаксичними конструкціями. Ці засоби мови дитина застосовує для спілкування з оточуючими людьми, у процесі діяльності, а також для передачі та отримання знань [37, с. 299].

Дитина приходить до школи з істотною навичкою мовлення: обсяг її словника варіюється від трьох до семи тисяч слів, вона використовує як прості, так і складні пропозиції. Багато дошкільнят вміють розповідати складно, тобто володіють найпростішим монологом. Відмінною особливістю мови дошкільника є її ситуативність, що визначається основною діяльністю дитини – грати [33, с. 45].

З приходом до школи в мовному розвитку та формуванні мовної культури дитини відбуваються значні зміни:

1. Збільшується вольовий фактор: мова дитини опосередкована навчальним процесом. Мотивація мови різко змінюється: у разі ситуативної мови головний мотив – це спілкування, а відповідь на уроці є необхідністю виконати вимогу вчителя та уникнути негативної оцінки однокласників. З цієї причини діти, які вільно та невимушено спілкуються з батьками, у класі можуть губитися, соромитися і говорити нескладно. Завдання вчителя – створити комфортну, невимушену обстановку розмови, тим самим пом'якшуючи різкість переходу від побутового спілкування (вдома) до офіційного (у школі). Таким чином, мова молодших школярів втрачає ситуативність і переходить у вольову сферу, так як провідною діяльністю дитини стає навчальна діяльність.

2. У житті дитини з'являється письмове мовлення. Відбувається поступове включення елементів письмово-книжкового мовлення в ужиток першокласника. Такі елементи включає в себе мова вчителя (літературна мова). З перших днів навчання починається робота над культурою мови: діти засвоюють норми спілкування у школі, під час уроку; намагаються висловлювати свої думки чітко, ясно, зрозуміло іншим; привчаються до самоконтролю та спостереженням над промовою однокласників.

Поступово зникають елементи розмовно-побутового мовлення молодших школярів, так як вчитель вимагає повних відповідей та коригує їх. Через бесіду з учителем, діти вчаться складати складнопідрядні пропозиції.

3. Значну роль у мовній діяльності молодшого школяра починає займати монологічна мова. Монолог під час навчання грамоті – це переказ прочитаного, розповідь по картинках, пам'яті, за уявою і т.д. Фонетична робота також створює умови для монологічного мовлення.

Словниковий запас першокласника різноманітний настільки, що дитина здатна легко порозумітися з іншою людиною на будь-яку тему, яка стосується його життя і входить у сферу його інтересів.

Відповідно до норми, дитина в три роки використовує п'ятсот і більше слів, а шестирічна – від трьох до семи тисяч слів. Учні у початковій школі використовують іменники, дієслова, займенники, прикметники, числівники та сполучники.

До семи років діти добре володіють усною мовою, а саме такою формою мови, як діалог. У ньому присутні односкладові, неповні відповіді, допустимо застосування жестів та міміки, тому він доступний для молодший школяр. Але в школі вчитель має вимагати повних відповідей учнів [19, с. 212].

Монолог є складною формою мовлення дітей сім років, так як їм важко формулювати та утримувати думки, розповідати точно та послідовно, часто не вистачає слів у лексичному запасі.

Для мови молодшого школяра характерні просторічні або неправильні вирази, часто зустрічаються дефекти мови: шепелявість, картавість, проковтування звуків.

З приходом до школи у дітей відбувається усвідомлення форм мови, звукового складу слів, лексики, граматичного ладу, вони освоюють письмове мовлення, літературну мову, відбувається активний розвиток монологу. Діти прислухаються до звучання слова та дають оцінку цьому звучанню. Молодші школярі розуміють, якими словами можна користуватися, а які не варто вимовляти вголос [18, с. 4].

Лексичний запас учнів у середньому збільшується на п'ять тисяч слів. Слова, засвоєвані дітьми, поділяються на дві групи:

1) активний запас – слова, які дитина не тільки розуміє, але і свідомо використовує у своєму мовленні;

2) пасивний запас – слова, які дитина розуміє, але не включає у своє мовлення.

Молодші школярі із задоволенням дізнаються про нові слова. Найчастіше нове слово має спільний корінь і з уже знайомим словом, тому дітям їх легше запам'ятати. Вчителю необхідно показати, чим одні слова пов'язані з іншими, тоді лексичний словник дітей значно збільшиться, їм буде простіше запам'ятовувати та застосовувати нові слова.

Таким чином, потреба у спілкуванні визначає розвиток мови дітей. Правильно організований урок допомагає дитині направити свою активність на вивчення мови з нового боку.

Протягом першого півріччя у першому класі, діти слухають, дивляться, діють за зразком, працюють із дидактичним матеріалом.

Молодші школярі навчаються слухати та аналізувати інформацію, стежити за думкою та вказівками вчителя. У першому класі слухання є одним з основних видів спеціальної пізнавальної діяльності дитини, яка тісно пов'язана з мовленнєвою діяльністю.

Мовна діяльність – процес словесного спілкування з метою передачі та засвоєння суспільно-історичного досвіду, встановлення комунікації, планування своїх дій. Мовна діяльність дитини особливо стрімко формується в період їх навчання в школі [10].

Таким чином, можна зробити висновок, що мовлення дітей у молодшому шкільному віці зазнає різних змін і цілком формується під впливом навчального процесу. Розвиваються всі функції мовлення: учень вчиться планувати, висловлювати свої думки мовними засобами, передбачати можливі реакції співрозмовника, контролювати свою мовну діяльність.

Ми виявили такі особливості формування культури мовлення молодших школярів:

1. Вільність, безпосередність мовлення.
2. Стихійність засвоєння мовлення (у процесі мовленнєвої діяльності).
3. Легкозасвоюваність (діти краще засвоюють мовлення через свою сприйнятливність та пізнавальну активність).
4. Контекстний характер розвитку мовлення.
5. Просторові, неправильні висловлювання, дефекти мовлення.

Ці особливості необхідно враховувати у роботі з формування культури мовлення молодших школярів

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА УДОСКОНАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

2.1. Зміст і структура навчальних програм та підручників із літературного читання у практиці початкової школи

У Державному стандарті початкової загальної освіти метою освітньої галузі «Мови і літератури» зазначено «розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності та загальних уявлень про мову як систему і літературу як вид мистецтва» [18].

Освітня галузь «Мови і літератури» складається з двох компонентів – мовного і літературного. Одним із завдань кваліфікаційного дослідження є докладний розгляд літературного компоненту. Беручи за основу Державний стандарту початкової загальної освіти, до літературного компонента належать: українська література, світова література і літератури національних меншин.

Складовими частинами літературного компонента початкової освіти, що визначений у Державному стандарті початкової загальної освіти є чотири лінії: емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна і компаративна [14, с. 14].

Емоційно-ціннісна лінія забезпечує «сформованість гуманістичного бачення світу, духовно-моральних цінностей, власної думки та переконання, здібності стверджувати і відстоювати її; розуміння необхідності літератури для саморозвитку і самореалізації духовного світу людини, для досягнення гармонійних стосунків індивіда і навколишнього світу; осмислення внутрішньої єдності різних систем цінностей, відображених у літературі; здатність до критичного мислення, уміння протистояти антигуманістичним тенденціям в сучасній культурі; задоволення духовних запитів учнів» [14, с. 14].

Культурологічна лінія сприяє розвитку осмислення літературних творів; розуміння літератури як невід'ємної частини рідної і світової культури; усвідомлення соціокультурної значимості літератури в суспільстві, значення та специфіки художнього слова; знання літературних творів, обов'язкових для вивчення, основних фактів життя і творчості видатних письменників; розуміння авторського задуму; здатність до самоосвіти у сфері літератури [14, с. 14].

Літературознавча лінія передбачає вивчення літературних творів у «єдності їх змістовної та формової відповідності, оволодіння молодшими школярами основними поняттями літературознавства, як наукової галузі, застосування їх у процесі аналізу та інтерпретації художніх творів, виявлення специфіки літературних напрямів, течій, шкіл у розвитку української літератури, світової літератури і літератур національних меншин, здатність до творчого читання та осмислення літературного твору на особистісному рівні;

здатність вступати в діалог з епохою і культурою, втіленими у творах; здатність до співпереживання героям літературних творів» [12, с. 20].

Компаративна лінія забезпечує «порівняння літературних творів, їх змістовних та структурних компонентів, явищ і фактів, що описані у художніх творах різних епох, різних літератур, встановлення глобальних зв'язків між українською, світовою літературою і літературами національних меншин» [14, с. 14].

Державний освітній стандарт визначив новий напрям підготовки учнів початкової школи – літературне читання. Передбачається новий вид організації навчання молодших школярів, де становлення та формування навичок читання і системна літературна освіта являють собою єдиний процес. Внаслідок цього оцінюється читацька діяльність учнів та їх літературний розвиток [6, с. 23]. У нових державних вимогах визначається, що метою літературного читання є формування читацької компетентності учнів, яка є базовою складовою комунікативної і пізнавальної компетентностей, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення літератури в основній школі [12, с. 45].

Беручи до уваги змістовні лінії літературного компонента освіти, що безпосередньо включає в себе розмаїття методів та форм роботи із народознавчим матеріалом доцільно виділити соціокультурну. Вона включає такі теми: «Тематичні групи слів, що називають державу, її столицю, державну символіку, реалії життя народу», «Фольклорні твори великої та малої форми», «Особливості національного мовленнєвого етикету. Правила мовленнєвої поведінки під час спілкування», «Соціальні ролі» [15, с. 209].

Таким чином, у діючому Державному стандарті початкової загальної освіти виокремлено соціокультурну лінію у літературному компоненті,

виокремлено зміст навчання та описано державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки здобувачів початкової освіти. Відповідно до Державного стандарту розроблені програми та підручники для початкової школи, що цілком достатньо насичені народознавчим матеріалом, націлені на ознайомлення дітей із елементами світової культури.

Аналізуючи програму з літературного читання [15], варто виокремити коло творів читання молодших школярів, що охоплює твори різних родів і жанрів з кращих надбань української і зарубіжної літератури, а також твори усної народної творчості.

Здобувач початкової освіти має навчатись співвідносити вивчені твори з відповідними жанрами: казка, вірш, оповідання, байка п'єса; розрізняти фольклорні і авторські твори; твори за емоційним забарвленням; знати сюжети фольклорних казок та декілька прислів'їв.

Так, дитина засвоює, усвідомлює та називає основні ознаки героїко-фантастичних казок, серед них: зачаровані, незвичайні предмети, істоти, чудесні перетворення, надзвичайна сила героїв і т. ін.; вміє правильно виокремлювати, називати героїв чарівних казок; пояснювати, якими якостями наділені позитивні і негативні герої; здійснювати свою оцінку щодо поведінки, вчинків персонажів; робить висновок, що добро у таких казках перемагає зло (з допомогою вчителя), виокремлювати прислів'я і приказки з-поміж інших літературних жанрів; називати теми прислів'їв (напр., про працю, навчання); грамотно добирати з низки прислів'їв ті, що найточніше розкривають основну думку твору (на прикладі прислів'їв, які побутують у мовленні переважно у прямому значенні).

Доцільним та методично обґрунтованим видається навчально-методичний комплект з літературного читання для 3 класу (автор В.О. Науменко), що складається з підручника «Літературне читання», «Зошита з

літературного читання», книги з літературного читання «Перлинка. 3 клас», «Зошита з оцінювання навчальних досягнень з літературного читання», книги для позакласного читання «Веселкова читанка», посібника для вчителя «Уроки літературного читання» [25].

У ньому твори для читання впорядковані за жанровим принципом. Це пояснюється завданнями засвоєння особливостей художнього твору і на цій базі розширення уявлень учнів про жанр. Розділ «З народного джерела» має починатися українськими народними казками, під час читання яких здобувачі початкової освіти засвоюють їх морально-естетичний зміст, узагальнюють та систематизують особливості казок про тварин, навчаються аналізувати їх і співставляти, ознайомлюються з новим видом казок – чарівними.

Для усвідомлення школярами композиції казки, логічного використання повторів авторами пропонується один із таких методичних прийомів, як доповнення частин у тексті за поданими схемами. Запропоновані схеми вміщені на першому форзаці. Наприклад, до казки «Про Оха-чудотвора» пропонується три сюжетні малюнки-схеми, дотримуючись яких діти відтворюють відсутні повтори в основній частині тексту, а саме: дід зробив ложечки, приніс їх Оху, а той не віддав йому сина, а приніс трьох яструбків, серед яких треба впізнати дідові сина. А потім за тарілочки – дід виставив півників, за ложки – коней. За виразом обличчя діда (розгубленим), Оха (хитрим і самовдоволеним) стає зрозуміло, що Ох не віддав дідові сина. Як розгорталися події далі – прочитаємо в тексті казки.

Наступний розділ вміщує казки народів світу. В ньому висвітлено зміст, художні особливості, послідовність опрацювання казок, систему завдань спрямовані на узагальнення та поглиблення в учнів уявлення про казку, самостійне визначення її різновиду, формування базових умінь визначати тему й основну думку, вплив дій персонажів на розвиток подій,

формування умінь характеризувати персонажі, знаходити в тексті опис переживань героя, реагувати на його почуття, підтвердити власну думку словами тексту. На основі текстів казок народів світу є можливість розширення знань учнів про особливості жанру. Зокрема, здобувачі дізнаються про наявність у чарівній казці помічника героя в образі чарівних речей.

Зміст підручника окрім казок доповнюється різними жанрами такими як байка, легенда, повість, повість-казка, з якими учні знайомляться вперше.

Посібник з читання «Перлинка» є додатковим і доповнює підручник «Літературне читання». Хоча зміст «Перлинки» тематично відповідає програмі і сприяє повноцінній реалізації її змістової лінії. Звертаємо увагу, що матеріали усної народної творчості (прислів'я, приказки, лічилки, скоромовки, пісні, казки) органічно поєднані з іншими видами мистецтв. Ці твори попередньо вивчалися в 2 класі, тому, якщо подавати їх на репродуктивному рівні, то нецікаво. Рекомендовано творчий рівень, завдання якого розширять знання цих жанрів.

Саме у кожному творі, або на кожному занятті буде присутній цей неймовірний образ. Їм треба проникнутися. Ось так, дуже цікаво мистецтво слова може вливатися в наше життя, бо воно також є життя.

Цей висновок буде підтверджуватися під час читання прислів'я та приказок, які вплітаються в основний сенс творів, розкривають характер різних явищ та особливості його назви. Є важливим фактором, щоб учні самостійно пригадали прислів'я і приказки (адже саме з цими творами ознайомилися у другому класі), побачили їх сенс у літературному творі, зрозуміли з яких джерел був створений їх , а також прониклися повагою до народної культури, влучності і точності рідної мови різних поколінь; та гордістю за свою участь.

Вступна стаття має зміст розширяти кругозір дітей про види мистецтва, одним із яких - література. Надає спрямування на читання усної народної творчості у взаємодії з іншими видами мистецтв: «З сивої давнини покоління за поколінням творить і береже дорогоцінні перлини усної народної творчості. Вони переплітаються між собою, створюючи неповторні скарби мистецтва слова, вплітаються в інші види мистецтва».

У підручнику «Літературне читання» під керівництвом О. Я. Савченко [32], усна народна творчість представлена у окремому розділі – «З чистого джерела народної творчості». Авторка зауважує, що складені народом казки, пісні, загадки, прислів'я прийшли з давніх давен та передавались вони з вуст в уста, тому їх об'єднують спільною назвою – усна народна творчість (табл. 2.1).

Цей розділ складається з цікавих казок, прислів'їв та приказок, а також, з загадок, народних пісень, різноманітних скоромовок.

Таблиця 2.1.

Твори за підручником «Літературне читання» (авт. О.Я. Савченко)

Казки (назви)	Пісні (назви)	Загадки (тематика)
– «Кирило Кожум'яка»	– «Два півники»	– явища природи
– «Кривенька качечка»	– «Грицю, Грицю»	– предмети, що навколо дитини
	– «Пісенька житнього віночка»	– тваринний та рослинний світ

Усна народна творчість, зокрема, прислів'я та приказки у коротких, чітких образних висловах передають дітям досвід народу. Наприклад, у вигляді поради: «Вік живи – вік учись», «Умій сказати, умій і змовчати», «Хочеш більше знати, треба менше спати» та ін., у формі застереження: «Не

всякий, хто читає, в читанні силу має», «Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш» та ін.. Загадки являють собою такі цікаві задачі, у яких сховано непряме значення, називається не сам предмет, а подібний до нього за істотними ознаками. Із зазначених форм усної народної творчості, наводиться приказка або загадка, що містить у собі основну суть казки.

Розвиток зв'язного мовлення потребує щоденної наполегливої праці. Вивчати правила, розширювати пасивний та активний словник, запам'ятовувати нові слова й різні синтаксичні конструкції.

2.2. Дидактично-методичні умови формування культури мовлення на основі дидактичних ігор на уроках літературного читання

Дослідження проводилось на базі загальної середньоосвітньої школи № 230, що знаходиться у Святошинському районі м. Києва. У дослідженні брало участь 30 дітей віком від 9 до 10 років, учні 3-А класу. У 25 дітей виявлено порушення культури мовлення.

Дослідно-експериментальна робота з подолання порушень мовленнєвої культури у школярів складалася з трьох експериментів: констатуючого, формуючого, контрольного.

Мета дослідно-експериментальної роботи – виявити порушення мовленнєвої культури та провести корекційну роботу з їх подолання та підвищення культури мовлення засобами художньої літератури.

Мета констатуючого експерименту – первинна діагностика рівня порушень мовленнєвої культури учнів за допомогою бесід з вчителем, бесід з учнями, вивчення письмових робіт.

Бесіда з вчителем відбувалась за такими питаннями:

1. Чи наявні у дітей проблеми з культурою мовлення?
2. В усному чи писемному мовленні дітей найчастіше наявні помилки?
3. Які помилки у мовленні дітей є найчастішими?
4. Чи є мовлення дітей на уроках образним? А на перерві?
5. Чи наявний у мовленні дітей суржик?
6. Чи використовують у своєму мовленні діти правила мовленнєвого етикету?
7. Які засоби щодо підвищення культури мовлення дітей Ви використовуєте?

Вправи, що використовувалися для вивчення стану культури мовлення учнів, його чистоти, правильності, логічності, естетичності, поліфункціональності, образності.

Вправа 1. Утворіть, де це можливо, форму однини іменників: серветки, шкарпетки, сани, відра, столи, двері, очі, зошити, олівці, ножиці, окуляри, меблі, яблука, шахи, зорі, джунглі, канікули, хащі, вечорниці, пісні, рушники.

Вправа 2. Прочитайте. Визначте іменники, що вживаються тільки у формі однини, та іменники, що вживаються лише у формі множини.

1. Ти за спину інших не ховайся – слово «совість» завжди в однині.
2. У кожного з нас Україна – одна, хоч і скільки мільйонів нас буде.
3. Годі, діброво, тобі сумувати. Глянь, зеленіють високі Карпати.
4. Скрізь біля хати пахощі м'яти.
5. За ворітьми долина, в тій долині калина.

Вправа 3. Перепишіть прислів'я, доповнюючи їх дібраними з довідки збірними іменниками у потрібній формі. З'ясуйте їхній рід. Вставте пропущені літери.

1. Яке ... , таке й насіння. 2. Куди віт..р дме, туди ... хилит..ся. 3. Знявши голову, за ... не плачуть. 4. Не носи ... під чужу хату. 5. З..мою бійся вовка, а літом

Довідка. Волосся. Коріння. Гілля. Мушва. Сміття.

Вправа 4. До поданих слів доберіть спільнокореневі збірні іменники. Слова запишіть парами.

Зразок. Товариші – товариство.

Колоски, листки, птахи, камені, ворони, жінки, студенти, діти.

Вправа 5. За допомогою суфіксів -ик, -ок, -ець, -к, -к(а),-ц(е),-ен(я) і складні, або похідні: -чик, -ичок, -очок, -ечок, -ичк(а), - очк(а), -ечк(а), -єчк(а), -инк(а), -иночк(а), -оньк(а), -еньк(а), -иноньк(а), -очк(о), -ечк(о), єчк(о), -ячк(о) та утворіть форми здрібності іменників: м'яч, гай, город, мороз, куля, вухо, поліно, око, корінь, вата, шоколад, палець, клин, верх, верба, квітка, смуга, майка, цибуля, стеблина, вість, нога, горе, пір'я, прибирання, стежка, молоко, мандрівка, крапля, сом, струмок.

Вправа 6. Утворіть присвійні прикметники від поданих іменників: Галя, Сашко, дочка, мама, собака, подруга, чоловік, Оля, сестра, учитель, заєць.

Дослідження показало, що майже у всіх дітей найголовнішими недоліками мовлення є граматична недосконалість мовлення, його образна «бідність» та використання жаргонізмів, зокрема молодіжного сленгу.

До типових морфологічних помилок належать помилки у граматичних значеннях. Найчастіше, це: у іменників - рід, число, відмінок, здрібність, одиничність; у прикметників - ступені порівняння); у дієслів - час, вид, стан. Найбільш поширеними є помилки в морфологічних формах слів: «баче», «хотять», «самий прекрасний». Також наявні помилки у вживанні словосполучень числівників з іменниками на позначення часу: «в шість

годин», (о шостій годині), «без чверті десять» (за чверть десята), «п'ять хвилин десятої» (п'ять хвилин на десяту).

Порівняно із морфологічними помилками словотворчих було допущено мало. Вони являють собою неприйнятні в літературній мові форми, наприклад: «Галін» (від Галя), «Сашін» (від Саша), «дочкин» (від дочка), «з року в рік» (рік у рік), «як краще» (якнайкраще).

Щодо синтаксичних помилок найпоширенішими є неправильна побудова дієслівних словосполучень і надмірне вживання однотипних речень, що стоять поряд, зокрема підрядних, з однакоими сполучними словами: що, щоб, який, чий, коли та ін., або дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами, порівняннями.

Результати констатуючого етапу дозволили намітити план роботи з дітьми на етапі формуючого етапу. Результати діагностики представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Рівні порушення мовленнєвої культури учнів 3-А класу

Рівні	Кількість дітей
	30 чоловік
Високий рівень	5 (17 %)
Достатній рівень	3 (10 %)
Середній рівень	7 (23%)
Низький рівень	15 (50 %)

Розглянемо результати також у вигляді діаграми 2.1

Рис. 2.1. Рівні порушення мовленнєвої культури в опитуваних учнів, %

За даними табл. 2.2 та рис. 2.1 помітно, що переважна більшість опитуваних дітей мають низький та середній рівні (22 учні – 73% дітей відповідно). Тоді як достатній та високий рівні показали 3 і 5 учнів відповідно (27%).

Таким чином, можемо говорити, що актуальність даної теми показав проведений нами констатувальний зріз, метою якого є з'ясування реального стану досліджуваної проблеми у практиці роботи навчального закладу. Завдання констатуючого етапу дослідження полягало у вивченні рівня правильного та чіткого мовлення у дітей молодшого шкільного віку. Після проведеного нами дослідження було виявлено, що більшість дітей класу продемонстрували низький і середній рівні. З огляду на це, ми в формуючому етапі проведемо ряд вправ для підвищення рівня культури мовлення молодших школярів.

Після виявлення та систематизації порушень у мовленні у дітей молодшого шкільного віку нами було проведено II етап дослідно-експериментального дослідження – формуючий експеримент.

Мета цього етапу полягала у впровадженні в навчально-виховний процес навчального закладу розроблену нами методику підвищення культури мовлення учнів третього класу за допомогою дидактичних ігор на уроках літературного читання.

Аналіз методичної літератури і нормативних документів показав, що головним завданням вчителя початкових класів є формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Значний потенціал в цьому напрямку мають народні казки, що являють собою – своєрідне поєднання життєвого досвіду і бажань, реальності і вигадки.

У ході спостереження за освітнім процесом, було з'ясовано, що здобувачі початкової освіти із задоволенням сприймають яскраво зображені словесні образи, висловлюють своє ставлення до казкових героїв. Однак, треба зауважити, що знайомити дітей з усною народною творчістю, навчити розуміти, аналізувати зміст, сюжет, порівнювати ситуації з реальними випадками, узагальнювати і застосовувати отримані знання на практиці необхідно ще в молодшому віці. Казки мають значний виховний потенціал, прославляють розум, доброту, працьовитість, мужність, вчать боротися за справедливість. Тому своєчасне залучення їх до освітнього процесу допоможе сформувати позитивні риси характеру.

Як стверджують методисти: «слухаючи або читаючи казку, ми переживаємо події в ній так, ніби самі є головними персонажами розповіді, і вбираємо в себе знання, описані в казці. Казки закладають дітям основи безпечної поведінки, учать виробляти навички подолання життєвих криз, і в цілому вчать інтерпретувати навколишню дійсність» [21, с. 38].

Доцільно підкреслити, що виховання засобами фольклору передбачає не пасивне сприйняття дитиною тексту казки, а активне обговорення та інтерпретацію прочитаного за допомогою вчителя. Такий підхід допоможе

дитині ефективніше знаходити зашифровані життєві уроки і запам'ятовувати моделі поведінки.

У методичній літературі робота над казкою представлена як живий творчий процес пізнання, в якому мало шаблонних і однозначних пояснень. «Існує одне правило, якого варто дотримуватися: чим більше поставлено запитань за казкою, тим більше відповідей і уроків дитина може отримати» [13, с. 153].

Діти активно включаються в обговорювання сюжету казки, готують костюми зайців і вовків, грають у півників і лисиць, з цікавістю відтворюють поведінку улюблених казкових персонажів. Це допомагає учням зрозуміти специфіку казки, як літературного жанру. Однак, не слід домагатися наукового визначення казки, її рис, та жанрових особливостей. У початкових класах доцільно говорити про набуття загальних уявлень про казку і її відмінностей від інших творів.

Однією з специфічних рис казки є її умовність, яку діти відчують самі. І це їм подобається. Методично виправданим є прийом читання казки за особами. При такому виді діяльності, до діалогу залучаються усі учні.

У процесі такої методично грамотної роботи здобувачів початкової освіти над казкою створюються сприятливі умови для розкриття перед ними особливостей цього виду усної народної творчості. Вони доходять висновку, що казка – це розповідь про якусь незвичайну подію, в основі якої – фантазія, адже насправді звірі не розмовляють, а в казках вони користуються людською мовою. Звісно, дітей це не бентежить, вони цікавляться казкою саме тому, що в ній звірі живуть і розмовляють зрозумілою мовою [9, с. 175].

Вивчення казок у початковій школі активізує процес розвитку уяви і на його основі самостійної дитячої творчості. Цей складний процес поділяється на два етапи. Перший триває в другому класі, і охоплює роботу над

українськими народними казками про тварин. Вони найдавніші, невеликі за розміром й прості за своєю композицією. Саме в них можна знайти відповідь на багаточисельні дитячі запитання.

На цьому етапі відбувається і ознайомлення з поняттям казка і її ознаками, що відрізняють казку від оповідання, повісті.

Поступово перший етап переходить у другий, що спрямований на розвиток уяви за допомогою активізації розумової роботи.

Дослідження В.О. Сухомлинського показали, що в «періоди великого емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною, а запам'ятовування відбувається найінтенсивніше. Тепер уже другий етап розумової роботи над засвоєнням матеріалу переходить у третій – запам'ятовування (пам'ять). Ми створили умови для запам'ятовування через казку. Саме вона привабила дитину своєю яскравістю, незвичайністю, зацікавила маленького учня, зумовила виникнення асоціацій. Під час запам'ятовування дитина логічно мислить. Отже, третій етап розумової праці вміщує у собі і четвертий – мислення. Виходячи із завдань сучасної школи – навчаючи, розвивати – казку можна неповністю розповідати, не розкривати її таємниці. Створення проблемної ситуації а потім її розв'язання – це вже робота логічного мислення таким чином, казка у навчальному процесі розвиває дитячу увагу, уяву, пам'ять, мислення, які допомагають учневі в оволодінні необхідним матеріалом» [25].

З метою ефективного осмислення всіх елементів сюжету дітям необхідно схарактеризувати динаміку взаємостосунків персонажів з «чарівним світом».

Робота над узагальненням і поглибленням практичних уявлень про казку як жанр, про «чарівний світ», передбачає необхідність закладення основ для поступового оволодіння такими вміннями:

- «уміння бачити специфічний початок казки – зачин і кінцівку для позитивних героїв (це уміння і подальші три уміння формуються і при роботі з іншими видами казок);
- уміння визначати казкове місце і час дії;
- уміння при роботі з текстом знаходити переломний момент в розвитку дії, що дає можливість прослідкувати зміну героя;
- уміння давати елементарну оцінку характеристику поведінці персонажів;
- уміння знаходити і називати чарівні (чудові) предмети і чарівні істоти, визначати їх місце та роль в розвитку сюжету, функцію добра або зла по відношенню до персонажів» [32, с. 22].

У методичній літературі міститься ряд рекомендацій, щодо організації читання-пошуку, під час якого вчитель ставить перед учнями таке завдання: уважно зануритися в текст, виділити в ньому типові слова і вирази, що часто зустрічаються в казках, а також незвичні предмети і незвичних героїв; спостерігати за динамікою сюжету. Завдання такого змісту виконується поступово під керівництвом вчителя в процесі читання казки з коментарями. Саме вчитель узагальнює спостереження учнів над специфікою «чарівного світу» [25].

При цьому необхідно спрямувати увагу на особливості чарівних або героїко-фантастичних казок, їх відмінності від «звіриного епосу». Наприклад, чарівні казки біль складні за будовою, довші, складаються з декількох епізодів, пригод, характеризуються особливою вигадливістю, з потужним фантастичним елементом [18].

Головними позитивними персонажами казок, вивчення яких передбачено програмою часто виступають герої – богатирі, добротворці, подвиги яких мають визвольно-патріотичний характер. Їм притаманні

надзвичайні якості - надприродна сила, кмітливий розум, чуйна вдача («Кирило Кожум'яка», «Котигорошко», «Іван – мужичий син»).

Чарівним казках, на відміну від казок про тварин, властиві чудесні перетворення, оскільки вони наповнені дивовижними речами та істотами. Носії добра і справедливості в них завжди перемагають будь-які (реальними чи міфічними) сили («Кирило Кожум'яка»). Уважне і доброзичливе ставлення людини до природи завжди заохочується («Казка про липку», «Кривенька качечка»). Працюючи над їх змістом учитель розвиває цю привабливу казкову екологічну істину з метою виховання здобувачів початкової освіти в атмосфері бережливого ставлення до всього живого.

Ознайомлення учнів з соціально-побутовими казками має свою специфіку. Вчителеві доцільно підкреслити відсутність у змісті дивовижних істот, надприродних сил, чудесних перетворень, на тому, що у таких казках значно більше елементів дійсності, реальних життєвих подій [25].

Вивчення особливостей будови казки за програмою передбачається у третьому класі. Вчитель звертає увагу, що кожна казка побудована по-своєму. Однак, у всіх казках як у своєрідному жанрі є й певні закономірності.

Методично виправдано у роботі над казкою застосовувати прийоми інсценізації й драматизації. Інсценізація – включає переробку будь-якого твору для сцени або кіно. Розробляючи сценарій вчитель зможе працювати і над складанням плану, і над розвитком мовлення.

Під драматизацією методисти розуміють передачу подій, переданих у прозовому чи віршованому творі, у драматичній формі, тобто в особах.

І. О. Дідух пропонує використовувати на різних етапах уроків читання наступні види робіт:

1. Асоціативний куш.

- а) Складання характеристики героїв казки.

б) Зображення героя через асоціативний малюнок. (Доброго і Злого, Веселого і Сумного).

2. Асоціативна павутинка до слова у вигляді схеми.

3. Кросворди.

4. Робота над прислів'ями. (Дібрати рядочки з казки, які пояснюють зміст прислів'їв.)

5. Психологічна гра: «Що таке добре, а що таке погано?»

6. Вікторина за народними казками: «Казковий кошик

7. Складання казки за динамічно-малюнковим планом.

8. Складання казки на основі спостережень за природою [5].

У підручнику О. Я. Савченко «Літературне читання» для 3-го класу пропонуються наступні народні казки: «Кирило Кожум'яка», «Кривенька качечка» [30].

У підручнику В. О. Науменко «Літературне читання» для 3-го класу подано українські народні казки («Їжак та заєць», «Лисиця та рак», «Про Оха-чудотвора») та казки народів світу («Сильний лев і маленьке мишеня», «Як серед птахів виникла дружба», «Синя свита навиворіт пошита», «Чарівний каптур») [25]. Приклади роботи з казкою представлені у додатках А, Б.

Відповідно до програми значний потенціал з розвитку зв'язного мовлення мають прислів'я та приказки як короткі, влучні, образні вислови повчального змісту. Здобувачі початкової освіти мають навчитися розпізнавати прислів'я і приказки з-поміж інших літературних жанрів; називати, теми прислів'їв (наприклад, про працю, навчання); правильно вибирати з низки прислів'їв таке, що найточніше відображує основну думку твору (на прикладі прислів'їв, які побутують у мовленні переважно у прямому значенні).

Прислів'я і приказки називають ще приповідками, половицями, найдавніша їх назва – притчі. Різкої межі між прислів'ями та приказками не існує, тому їх розглядають як один жанр.

Для того щоб проводити уроки емоційніше, живіше, щоб учні краще сприймали матеріал, учителі мають використовувати прислів'я та приказки. Кожне прислів'я вимагає конкретного пояснення змісту, над яким треба поміркувати. Прислів'я та приказки, вміщені в підручниках, пов'язані з відповідним текстовим матеріалом, виконують певну навчально-виховну мету.

Під час роботи з прислів'ями та приказками на уроках можна використовувати такі дидактичні ігри:

1. Роз'єднай на окремі слова.
2. Зобразь приказку.
3. Знайди зайве прислів'я.
4. З'єднай частини прислів'їв.
5. Впиши пропущені слова.
6. Лабіринти.
7. Плутанка.
8. Склади прислів'я зі слів.
9. Перетвори загадки на прислів'я.
10. Закінчи прислів'я.
11. Склади прислів'я зі слів.
12. Прочитай приказку [22, с. 46-47].

У своїй експериментальній роботі ми розділили уроки на три блоки: вступний, основний та заключний. Було проведено 2 вступні уроки, 5 основних та 3 заключних. Усі уроки були спрямовані на розвиток культури

мовлення та творчої активності молодших школярів за допомогою дидактичних ігор. Розглянемо детальніше кожен блок.

Перший блок включав два уроки з розділу «Поетичний зошит», розроблених із використанням дидактичних ігор. Учні експериментальної групи позитивно відреагували на використання нового виду роботи на уроці літературного читання. Раніше вони були недостатньо знайомі з ігровою формою роботи, тому вступні уроки допомогли їм познайомитись із нею.

На першому етапі використовувалися такі дидактичні ігри, як: «Придумай пропозицію», «Замінити словосполучення одним словом», «Буріме», «Хто більше підбере рим». Наприклад, на першому уроці, темою якого було казка «Як серед птахів виникла дружба» використовувалась гра «Придумай пропозицію». Мета – розвиток культури мовлення та творчого мислення, здатність до синтезу, свободи мови. Її суть у тому, що педагог вимовляє фразу чи пропозицію, а завдання учня повторити її та продовжити. Добре, якщо у грі бере участь кілька учнів. Тематика може бути найрізноманітнішою. На цьому уроці вчитель запропонував учням продовжити фразу «Для мене дружба це...». Учнями третього класу було дано таку відповідь «Для мене дружба це ігри з друзями, будинок, батьки, школа, бабуся і дідусь, радість і веселощі, гарний настрій, тощо».

Подібна діяльність допомагає настроїти учнів на розуміння літературного твору, в даному випадку, про що йдеться в народній казці, що хотів передати автор, відроджує їх чуттєві уявлення, їх пам'ять про пережите. Це робиться для того, щоб викликати зацікавленість учнів, пробудити їхню творчу активність та формування мовлення. Також за допомогою цієї дидактичної гри формується навик побудови власного висловлювання, розвивається пам'ять, мислення, активізується та розширюється словник учнів.

Крім того, на даному уроці використовувалася гра «Замінити словосполучення одним словом». Мета – активізувати словник учнів, розвивати вміння підбирати слова. Вчитель зачитує словосполучення з казки, учням необхідно замінити їх одним словом. Наприклад: густий частий ліс – гущавина; прикривати очі від сонця – мружитися.

На другому вступному уроці, темою якого були також казки народів світу, нами пропонувалося використовувати таку гру як «Буріме».

Мета – активізація культури мовлення та творчого мислення. Це літературна гра, що полягає у створенні віршів, найчастіше жартівливих, на задані рими, або на задану тему. Тут учням необхідно виявити всю свою кмітливість та винахідливість.

Припустимо, педагог ставить наступну риму «Літо – світло» та учням необхідно скласти асоціативний куц. Це дозволяє актуалізувати вже наявні знання, активізувати творчу та пізнавальну активності, та мотивувати учнів на подальшу роботу. Вчитель ставить запитання «Що ви уявляєте під словом літо? А під словом світло?». Далі учні зачитують двовірш, що вийшов.

Наприклад: Де ти, де ти, наше літо? Коли ти нам принесеш тепло та світло!».

Жанр буріме дуже корисний не тільки для новачків, а й для професіоналів. Поетичні імпровізації сприяють розвитку творчої активності та творчих здібностей через буріме.

Також на даному уроці проводилася гра «Хто більше підбере риму». Мета – розвиток культури мовлення та вміння підбирати пари слів, що римується. Вчитель називає слово, а завдання учнів придумати щодо нього риму. Як ускладнення можна називати слово певної частини мови та риму необхідно підібрати з тієї ж частини мови.

На даній стадії була присутня активна зміна діяльності, яка сприяла оптимізації процесу навчання. Діти не відчували втому. Уроки були захоплюючими, цікавими, а отже менш важкими та виснажливими для учнів.

Другий блок складався з п'яти уроків, що включають дидактичні ігри розділу «Літературні казки». Дані уроки спонукають учнів до творчої діяльності та розвитку культурного мовлення. Учням було потрібно на кожному уроці навчитися складати літературні казки. Казка є тією формою роботи, в якій кожна дитина зможе розвивати свої творчі здібності, пізнавати себе та зовнішній світ, переживати почуття радості та гордості від того, яку роботу вона створила. Складаючи казку, учень розвиває своє творче мислення.

Діяльність із казкою велася як у груповій формі, так і в індивідуальній. Дані уроки дозволяють розвивати уяву та фантазію учнів. Під час створення таких творчих робіт підвищується емоційність та творча активність.

Для навчання дітей вигадувати нові казки доцільно використовувати ігри на основі знайомих казок. Наприклад, на першому уроці основного етапу використовувалась гра «Хто на світі всіх миліший». Ціль – закріплення вміння дітей орієнтуватися у знайомих казках. Вчитель звертається до одного з учнів у класі зі словами «Світло моє дзеркальце скажи та всю правду розкажи. Хто на світі всіх миліший, всіх рум'яніше і біліший?». Учень повинен відповісти «Всіх миліша Спляча царівна», після чого описати героїню відомої казки, розповісти про її зовнішній вигляд, про її внутрішній світ, про випробування, які долає героїня, її зв'язок з чарівним світом. Таким чином, вчитель опитує кілька учнів, завданням для яких є розповідь про різні красуні з казок.

На другому уроці нами використовувалася гра «Чарівники Вуха, Ніс, Рука та Око». Мета – розвиток культури мовлення, творчої активності та

інтонаційної виразності мови. Чарівники передбачають почуття, які можна придбати через різні аналізатори. Вчитель дає можливість самим учням вибрати один орган почуттів та за допомогою, наприклад, Чарівника Носа відвідати якусь казку. Діти відразу потрапляють у кімнату поросся Наф-Нафа, коли він відкрив казани. Діти говорять про те, що вони відчули аромат сажі, вовни вовка, вируючої води.

На третьому уроці була проведена гра «Дізнайся і назви». Мета – закріпити та розширити знання дітей про казки. Вчитель по порядку читає одну пропозицію з казки, а завдання учнів якнайшвидше дізнатися і назвати автора та назву казки. Наприклад: «скриня впала і розбилася. З скрині вискочив заєць ...». Дана цитата з відомої казки Царівна-жаба.

Також на цьому уроці проводилася гра «У якій казці». Мета – узагальнити знання дітей про казки, активізувати та розвивати чітке інтонаційно-виразне мовлення. Вчитель називає прислів'я, приказку чи життєве правило. Завдання учнів підібрати назву тієї казки, яка підходить до заданого прислів'я. Наприклад, не май сто рублів, а май сто друзів. Учні легко розповідають сюжет казки «Сильний лев і маленьке мишеня».

На четвертому уроці основного етапу використовувалася гра «Казка на новий лад». Мета – розвивати творчу активність, уяву та зв'язне мовлення через вигадкування нової казки. Вчитель пропонує учням перетворитися на фантазерів та переробити відому казку «Про Оха-Чудотвора». Учні необхідно продовжити казку з рядків «Були собі дід та баба, і був у них один син. От баба діду й каже: – Діду, одведи його у школу!». Потім вчитель уважно вислуховує всі можливі варіанти продовження казки чи сюжет досконалої нової.

На п'ятому уроці ми проводили гру «Казка-прислів'я». Мета – розвивати швидкість реакції, активність, самостійність мислення.

Учням необхідно скласти казку, назвою та змістом якої може бути одне з прислів'їв. Ця гра сприяє розвитку творчої активності молодших школярів, розвитку образного мислення, фантазії.

Такі завдання сприяють активній творчій роботі учнів, розвитку рівня творчої уяви та культури мовлення. Уроки із застосуванням дидактичних ігор сприймалися учнями з більшою радістю, ніж стандартні уроки, що може свідчити про позитивне розташування учнів до вчителя та предмета в цілому.

2.3. Аналіз результатів експериментально-дослідної методики удосконалення культури мовлення молодших школярів засобами сюжетно-рольових ігор

Після закінчення формуючого експерименту був проведений контрольний зріз, основна мета якого полягала в порівнянні початкових даних і отриманих після формуючого експерименту.

Нами було визначено, аби результати порівняльного аналізу були об'єктивними, потрібно використовувати ту ж саму методику, що і під час констатувального зрізу. Основну увагу було так само приділено умінню дітей правильно будувати різні форми іменників, ступенів порівняння прикметників, числівників, особових форм дієслів, вмотивовано, відповідно до мовленнєвої ситуації, використовувати поетичні мовні засоби. Для цього дітям було запропоновано написати творчі роботи.

Ми порівняли рівень мовленнєвих недоліків дітей після застосування розробленої нами методика, з рівнем сформованості їхнього мовлення, до експерименту.

В результаті повторного проведення опитування з дітьми було отримано наступні дані (табл. 2.3 та рис. 2.2):

Таблиця 2.3

Рівні культури мовлення опитуваних учнів 3-А класу (при повторному опитуванні)

Рівні	Кількість дітей
	30 чоловік
Високий рівень	10 (33 %)
Достатній рівень	8 (27 %)
Середній рівень	7 (23%)
Низький рівень	5 (17 %)

За даними табл. 2.3 помітно, що кількість дітей з низьким рівнем зменшилась втричі – з 15 до 5 осіб, більшість дітей мають високий та достатній рівні мовленнєвої культури, що вказує на дієвість застосованої нами методики. Позитивні зміни помітні.

Представимо отримані результати за допомогою рис. 2.2.

Рис. 2.2. Рівні культури мовлення в опитуваних учнів 3-А класу (при повторному опитуванні), %

За даними табл. 2.3 та рис. 2.2 видно, що більшість опитуваних дітей мають високий рівень – 33%, проте є і 27% та 23% з достатнім і середнім рівнем відповідно, з низьким рівнем п’ятеро дітей – 17 %.

Отже, можемо констатувати, що у результаті проведеної роботи на формуючому етапі ми зробили висновок, що відбулося підвищення культури мовлення в учнів 3-А класу.

Відмінності у рівнях мовних недоліків представлено в таблиці 3 та рис. 2.4.

Таблиця 2.4

Відмінності у рівнях культури мовлення опитуваних учнів 3-А класу

Рівні	Кількість дітей	
	До експерименту (30 чоловік)	Після експерименту (30 чоловік)
Високий	5 (17 %)	10 (33 %)
Достатній	3 (10 %)	8 (27 %)
Середній	7 (23%)	7 (23%)
Низький	15 (50 %)	5 (17%)

Рис. 2.3. Відмінності у культури мовлення опитуваних учнів 3-А класу, %

Таким чином можемо говорити, що порівняльний аналіз рівня культури мовлення в учнів 3-А класу до експерименту і після нього показав, що впровадження експериментальної методики підвищення рівня культури усного і писемного мовлення учнів третього класу збільшило високий рівень на 17%, достатній на 17 %, у той час як середній рівень залишився такий самий – 23 %, а от кількість дітей з низьким рівнем зменшився майже втричі – на 33%. З цього видно, що розроблена нами методика суттєво сприяла підвищенню рівня культури мовлення молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми формування культури мовлення здобувачів початкової освіти у мовно-літературній освітній галузі дозволило дійти таких висновків.

Процес мовлення являє собою мову дії, характеризуючись динамічністю, певним темпом, тривалістю, особливостями тембру, мірою гучності, чіткістю артикуляції, акцентом і т. ін.

Мовлення як один із різновидів соціальної активності людини є багатофункціональним. Розгляд мовлення як форми людської діяльності властивий для соціологічних та психолінгвістичних наукових розвідок, що вивчають процеси та механізми мовотворення, культури мовлення, а також виникнення мовленнєвих помилок та порушень мовлення.

Шляхи підвищення особистої культури мовлення різноманітні, а плекання культури мовлення – обов'язок кожного. Якби дитина, навчаючись говорити змалку, розвиваючи своє мовлення в дитячому садку, оволодіваючи мовою в школі, постійно чула правильну, літературно-нормативну вимову, просто відпала б проблема неграмотності. Тому саме на вчителя покладено вимогу показати взірець змістовного, точного, виразного та емоційного, бездоганно грамотного мовлення. Потрібно постійно збагачувати й оновлювати власні знання, вдосконалювати мовлення, підвищувати його культуру.

Мовлення дітей у молодшому шкільному віці зазнає різних змін і цілком формується під впливом навчального процесу. Розвиваються всі функції мовлення: учень вчиться планувати, висловлювати свої думки мовними засобами, передбачати можливі реакції співрозмовника, контролювати свою мовну діяльність.

У Державному стандарті початкової загальної освіти метою освітньої галузі «Мови і літератури» зазначено розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності та загальних уявлень про мову як систему і літературу як вид мистецтва.

Розвиток зв'язного мовлення включає широку систему видів діяльності спрямованих на формуванні активного і пасивного словника, усвідомлення нових синтаксичних конструкцій, виявлення змісту нових слів.

Дослідження проводилось на базі загальної середньоосвітньої школи № 230, що знаходиться у Святошинському районі м. Києва. У дослідженні брало участь 30 дітей віком від 9 до 10 років, учні 3-А класу. У 25 дітей виявлено порушення культури мовлення.

Дослідно-експериментальна робота з подолання порушень мовленнєвої культури у школярів складалася з трьох експериментів: констатуючого, формуючого, контрольного.

Дослідження показало, що майже у всіх дітей найголовнішими недоліками мовлення є граматична недосконалість мовлення, його образна «бідність» та використання жаргонізмів, зокрема молодіжного сленгу.

До типових морфологічних помилок належать помилки у граматичних значеннях. Найчастіше, це: у іменників - рід, число, відмінок, здрібнілість, одиничність; у прикметників - ступені порівняння); у дієслів - час, вид, стан. Найбільш поширеними є помилки в морфологічних формах слів: «баче», «хотять», «самий прекрасний». Також наявні помилки у вживанні словосполучень числівників з іменниками на позначення часу: «в шість годин», (о шостій годині), «без чверті десять» (за чверть десята), «п'ять хвилин десятої» (п'ять хвилин на десяту).

Таким чином, можемо говорити, що актуальність даної теми показав проведений нами констатувальний зріз, метою якого є з'ясування реального

стану досліджуваної проблеми у практиці роботи навчального закладу. Завдання констатуючого етапу дослідження полягало у вивченні рівня правильного та чіткого мовлення у дітей молодшого шкільного віку. Після проведеного нами дослідження було виявлено, що більшість дітей класу продемонстрували низький і середній рівні. З огляду на це, ми в формуючому етапі провели ряд вправ для підвищення рівня культури мовлення молодших школярів.

У своїй експериментальній роботі ми розділили уроки на три блоки: вступний, основний та заключний. Було проведено 2 вступні уроки, 5 основних та 3 заключних. Усі уроки були спрямовані на розвиток культури мовлення та творчої активності молодших школярів за допомогою дидактичних ігор.

Після закінчення формуючого експерименту був проведений контрольний зріз, основна мета якого полягала в порівнянні початкових даних і отриманих після формуючого експерименту.

Порівняльний аналіз рівня культури мовлення в учнів 3-А класу до експерименту і після нього показав, що впровадження експериментальної методики підвищення рівня культури усного і писемного мовлення учнів третього класу збільшило високий рівень на 17%, достатній на 17 %, у той час як середній рівень залишився такий самий – 23 %, а от кількість дітей з низьким рівнем зменшився майже втричі – на 33%. З цього видно, що розроблена нами методика суттєво сприяла підвищенню рівня культури мовлення молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агіляр Туклер, В. В. Психолого-педагогічна характеристика сюжетно-рольової гри дітей старшого дошкільного віку. *Педагогіка: традиції та інновації: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя, 17-18 лютого 2017.* (Ч.-2). С. 95-98.
2. Алексєєва Л. Робота над виражальними засобами на уроках мовленнєвого розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2010. Вип. 50. С. 150-156.
3. Бабенко Г. Моделювання системи роботи з формування компетентності продуктивної творчої діяльності. *Дивослово.* 2008. №5. С.4-7.
4. Більдіна М. Педагогічні умови формування культури поведінки молодших школярів у позакласній діяльності. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи.* 2014. Вип. 48. С. 182–186.
5. Буряк О. В. Формування мотивації на уроках української мови та літератури. Київ : Либідь, 1994. 319 с.

6. Варзацька Л., Трохименко Т. Українська мова та читання. Підручник 3 клас. Ч.1. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2019. 160 с.
7. Варченко Н. С. Розвиток мотивації молодших школярів. *Англійська мова та література*. 2013. № 16-18. С. 2–5.
8. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: метод. посіб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
9. Вашуленко М. Українська мова та читання: підручник для 3 класу. Ч. 1. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 144 с.
10. Використання ІКТ на уроках української мови і літератури. Сучасна школа України. 2014. № 5. С. 44–46.
11. Воротникова І. П., Якубов С. В. Упровадження дистанційних технологій у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів: навч.-метод. посіб. Київ: Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 140 с.
12. Гавриш Н. Художньому слову – гідне місце в освітньому процесі. *Дошкільне виховання*. 2006. №3. С. 10-15.
13. Горбунова Н. В. Ігрова діяльність як засіб розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2012. Вип. 31. С. 44-56
14. Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Методика компетентісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.
15. Гречишкіна І. А. Особливості розвитку мовлення у дітей молодшого дошкільного віку. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2017. № 4. С. 18-24.
16. Грушко О. В. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2005. 20 с.

17. Єрмоленко С. Національна свідомість і виховання української мовної особистості / С. Єрмоленко // Урок української. – 2001. – № 11–12.
18. Державний стандарт початкової освіти. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1–2 класи. Київ: ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. С. 92–121.
19. Дистанційне навчання: виклики, результати та перспективи. Порадник. З досвіду роботи освітян міста Києва: навч.-метод. посіб. Упоряд.: Воротникова І. П., Чайковська Н. В. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 456 с.
20. Дистанційне та змішане навчання в школі. Путівник. Упоряд. Воротникова І. П. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2020. 48 с.
21. Зданевич Л.В. Розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку засобами творів живопису. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2009. 120 с.
22. Калмикова Л.О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгвістичний і лінгвометодичний виміри: навч.-метод. пос. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. 448 с.
23. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія : навч. посіб. К.: Знання, 2010. 239 с.
24. Методичні рекомендації щодо організації роботи сайту закладу освіти (із фокусом на повагу прав людини в онлайн-просторі). Громко Г., Мельник О., Сокол І., Черних О. Київ: ВАІТЕ, 2020. 20 с. URL: <https://qr.go.page.link/WeCdv> (дата звернення: 17.10.2023).
25. Науменко В. Художній твір як мистецтво слова. *Учитель початкової школи*. 2014. №4. С.8-12.
26. Нова українська школа: поради для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

27. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навчально-методичний посібник/ за ред.. Г. С. Тарасенко. К. : Видавничий дім «Слово», 2010. 320с.

28. Паламар Л.М. Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості / Л.М. Паламар. – Київ. ун-т ім.Т.Шевченка. – К., 1997.

29. Паук М.М. Теоретичні основи викладання методики мовнолітературної освітньої галузі у початковій школі: методичні рекомендації щодо виконання самостійної роботи та підготовик до лекцій та практичних робіт для здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта, для денної та заочної форми навчання. Мукачєво: МДУ, 2022. 74с.

30. Плис О. В. Формування образного мислення у молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. 2014. № 31-32. С. 2-8.

31. Раєвська І. М. Гуманізація початкової школи – основа розбудови національної освіти. Гуманістичний підхід як основа якості та доступності дошкільної та початкової освіти : Матеріали обл. наук.-метод. конф. (10 березня 2011р. м. Херсон). Херсон : РІПО, 2011 226с. С.28-31.

32. Савченко О. Я. Українська мова та читання 3 клас. Київ : Оріон. 2020. 160 с.

33. Сіранчук Н. М. Робота над метафоричністю та фразеологією образного мовлення молодших школярів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2006. Вип.28. – С.43-48.

34. Теорія та практика змішаного навчання: монографія. В. М. Кухаренко [та ін.]; ред. В. М. Кухаренко; Харківський політехнічний ін-т, Нац. техн. ун-т. Харків: Міськдрук, 2016. 284 с. URL: <https://qrqgo.page.link/vWJsb> (дата звернення: 17.10.2023).

35. Тернопільська В. І. Шляхи виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. № 10. 9–12.

36. Чабан О. В., Фірченко С. Б. Удосконалення культури мовлення здобувачів початкової освіти у мовно-літературній освітній галузі // Innovative development of science, technology and education. Proceeding of the 1st International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2023. Pp.318 – 323.URL: [ovative-development-of-science-technology-and-education-19-21-10-2023-vanuver-kanada-arhiv/](#)

37. Технології навчання в мовно-літературній галузі початкової школи : навчально-методичний посібник для самостійної роботи / Авторів-укладачі : Л.М. Роєнко, Т. А. Торчинська. Умань , 2018. 149 с.

38. Шеремет М. К. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку дітей у нормі і патології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 23. С. 298-301.

39. Шестобуз О. С. Вікові особливості формування комунікативної культури молодших школярів. *SWorld – 20-27. December*. 2006. С. 22–30.

40. Яручик Ю. Особливості творення образної системи сучасної української мови. *Дивослово*. 2014. №6. С.32-36.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект уроку з літературного читання

(3 клас)

Тема. Чарівний каптур. (Японська народна казка). Підсумок за темою: «З народного джерела. Світ народних казок».

Мета: вчити учнів свідомо, виразно читати казки; вдосконалювати навички аналізу прочитаних творів; систематизувати знання учнів про твори з вивченої теми; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість; розширювати світогляд учнів; виховувати доброту.

Тип уроку: систематизація та узагальнення знань, умінь і навичок.

Обладнання: підручник для 3 класу «Літературне читання», ноутбук, картки з написами казок, костюми казкових героїв, презентація.

Хід уроку

I. Організаційна частина

Всі почули вже дзвінок – він покликав на урок.

Кожен з вас вже постарався, до уроку готувався.

Тож девіз тепер згадаймо – працювати починаємо:

Красиво читаємо! Чітко відповідаємо! Мову свою розвиваємо!

II. Актуалізація опорних знань учнів

1. Мовленнєва розминка

Гра «Скороти речення»

Завдання: Скоротіть речення до 5-4 слів.

Я дуже люблю читати казки народів світу.

Робота над скоромовкою

Бором брів бобер до брата

Борошна собі набрати,

Бо бобриха й бобренята,

Будуть бублі виробляти.

Гра «Літеру вставляй – слово читай»

Завдання: у поданих словах замість зірочок вставити букви і прочитати слова.

Д*бр*	с*р*м	г*р*х	б*р*шн*
м*р*з	к*мп*т	к*л*	п*т*п
ж*вт*к	к*л*с*к	з*л*т*	п*р*ш*к
л*т*	г*л*д	м*л*т*к	в*г*нь

III. Перевірка домашнього завдання

Гра «Дуель»

Завдання: учні ставлять один одному запитання за змістом першої частини японської народної казки «Чарівний каптур»

IV. Мотивація навчальної діяльності

1. Повідомлення теми і завдань уроку

- Над яким розділом ми працюємо?
- Казки яких народів ми вже читали?
- Казку якого народу ми почали опрацьовувати на попередньому уроці?
- На сьогоднішньому уроці ми продовжимо роботу над японською казкою «Чарівний каптур», яка закінчує розділ «З народного джерела. Світ народних казок», та перевіримо ваші знання з даної теми.

V. Вивчення нового матеріалу.

1. Робота над японською казкою «Чарівний каптур»

Вправа «Мікрофон»

- Як ви вважаєте, що трапиться з чоловіком у палаці Морського Дракона?

- Чи справдилися ваші передбачення дізнаємося, прочитавши казку далі.

2. Виразне читання вчителем

- Яким ви уявляєте Морського Дракона?

- Як ви вважаєте, на які справи чоловік використає чарівний каптур?

3. Виразне читання учнями.

- Чи сподобалася вам казка?

- Що вас найбільше вразило?

4. Словникова робота

- Які незрозумілі слова вам зустрілися в тексті?

- Хто спробує пояснити значення цих слів?

- Перевірте чи ваші судження були правильними ?

- Вельможа – знатна й багата особа, що займала високу державну або придворну посаду.

- Тростина – стеблина очерету, комишу.

- Не второпають – не розуміють.

5. Повторне читання казки мовчки

6. Аналіз змісту казки з елементами вибіркового читання.

- Які чарівні перетворення відбулися в казці?

- Які вчинки головного героя свідчать про те, що він добра людина?

- Яку дивовижну властивість має каптур Морського Дракона?

- Яку роль у долі головного героя відіграла ця чарівна річ?

- Що горобці підказали чоловікові?

- Як чоловік врятував доньку вельможі?

VI. Контроль та корекція знань учнів

Рольова гра «Впізнай казкового героя»

Завдання: за виступом перевдягнених учнів впізнати героїв казки.

- З якої казки завітали герої до нас на урок?

Уривки, які читають учні (перевдягнені в героїв казок)

1. Переді мною стояв славним козаком, подвір'ям біг, чорним соболом під, ворота ліз білим горностаєм, по полю біг сірим зайцем. Забіг на великий луг у тридев'яте царство й обернувся на три квітки. («Синя свита на виворіт пошита» (Білоруська народна казка)).

2. Як це воно так скоїлось? Я такий великий та дужий, цар над всіма звірами, гроза малих і великих, як же я зганьбився! У голові не вкладається! Дожився – став боржником якогось нікчемного мишеняти! Виходить, і найсильніший, і найбільший не знає, хто йому в природі стане! Значить, з усіма – і з малими, і з великими – треба жити в мирі («Сильний лев і мале мишеня» (Болгарська народна казка)).

3. Тепер я бачу, чого з тебе люди сміються, розказуючи як ти сім літ по воду ходив, та й ту на порозі розлив! Як його ходити, коли на ногах зуби? Признайся, що таки люди правду говорять про тебе! («Лисиця та рак» (Українська народна казка)).

4. Я стану таким конем, що одна шерстина срібна, а друга золота, і поведіть мене на ярмарок. Вам будуть давати багато грошей, так ви не продавайте, аж поки не наб'ють п'ять мішків золота. І щоб ви взяли уздечку, хоч як будуть дорого платити за уздечку, то не продавайте. («Про охачудотвора» (Українська народна казка)).

Гра «Знайди відповідність»

Завдання: знайти відповідність між записами на дошці та з'єднати стрілками

З народного джерела. Світ народних казок.

Українські народні казки: «Їжак та заєць», «Лисиця та рак», «Про охачудотвора».

Казки народів світу: «Синя свита на виворіт пошита», «Сильний лев і мале мишеня», «Чарівний каптур», «Як серед птахів виникла дружба».

VII. Підсумок уроку

Гра «Продовжіть речення»

Сьогодні на уроці ми :

- Навчилися...

- Дізналися...

- Запам'ятали...

VIII. Домашнє завдання

- Поділити казку на частини.

- Дати заголовки кожній окремій частині.

- Дібрати цікаве завдання для однокласників за змістом казки.

Фізкультхвилинка

Раз! Два! Час вставати, будемо відпочивати.

Три! Чотири! Присідаймо, швидко втому проганяймо.

п'ять!шість! засміялись, кілька раз понахилялись.

Сім! Вісім! Потягнулись, покрутились, повернулись.

Дев'ять! Десять! Час настав повертатися до справ.

Літературна вікторина
«Сторінками чарівних казок»

За розділами програми:

Усна народна творчість

Літературні казки

(3 клас)

Учень

Ця дивна країна
Довкола – чудесна,
І все там чарівне,
Скрізь – диво-краса.
Подумайте, ДРУЗІ,
Промовте, будь ласка,
Яка це країна?
Згадали? Це ж ... (казка).

Слово вчителя...

Учениця

Казка – вигадка, та в ній –
В шкаралупі золотій –
Зерня сховане смачне.
Хто дістане, той почне
Думу думать про життя,

Збудить в серці почуття,
Мов торкнеться до вогню –
Вийде сміло на борню
За добро і проти зла!
В казці сила немала...

В. Бичко

Слово вчителя...

Літературні завдання:

Що таке казка?

Це цікава розповідь, в якій мовиться про щось неймовірне, фантастичне, і яка має повчальний характер.

1. Якій казці може відповідати прислів'я: «Чия відвага, того й перемога»?

- а) «Кривенька качечка»;
- б) «Кирило Кожум'яка»;
- в) «Кобиляча голова».

2. Ким князівна подала вісточку на волю (за казкою «Кирило Кожум'яка»)?

3. Записати назву казки, до якої належать слова:

постели, одчини, заглянь, виглянь, положи, дай вечерять.

4. Записати план за казкою «Кривенька качечка» у правильній послідовності:

Спалене гніздечко. Незвичайна знахідка у лісі. Помічниця. Дівчина покидає стареньких.

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

Вчитель

Бесіда про птахів (коротко). Показ ілюстрацій.

5. За казкою О. Зима «Закляття золота й вогню».

Утворіть складні слова з двох інших:

а) гори і хвіст

б) муха і ловити

6. А. Дімаров «Для чого людині серце».

Дев'ятий чоловічок обрав серце:

а) золоте;

б) блискуче;

в) добре.

7. Кого першим зустрів Веснянка в палаці?
